

Стогова О.В.

канд. політичних наук, доцент

Суми, Державний вищий навчальний заклад «Українська академія банківської справи Національного банку України»

ТЕОРІЇ ПОЛІТИЧНОЇ СИСТЕМИ: НОВІ ПІДХОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

The basic approaches of research of the political system are examined: system, structural-functional, communicative, culturological. New approach is analysed - institutionalisms. It is suggested to integrate three basic directions of institutionalisms.

Keywords: political system, theories of the political system, institutionalisms.

Сучасна теорія політичної системи базується на загальній теорії систем, автором якої є Л. Берталанфі[1]. Сучасні дослідники систем виділяють чотири ознаки системи:

1. система складається із елементів (проста система) та компонентів (складна система);
2. всі елементи системи взаємопов'язані (відносинами, комунікаціями), кожен з них має власний статус та функції;
3. системі притаманні якості, не властиві складовим елементам;
4. система взаємодії із навколишнім середовищем.

Для аналізу політики Д. Істон і Г. Алмонд використовували систему здатну до самоуправління, із зворотнім зв'язком. Політичну систему вказані дослідники характеризували як відкриту, складну, динамічну, достатньо гнучку, із зворотнім зв'язком.

Системний аналіз ввів в теорію політики Д. Істон, який виходив із розуміння політичного життя як підсистеми серед інших підсистем (економіка, культура). Модель політичної системи Д. Істона має не лише соціально-системний, але й кібернетичний характер і уявляє собою керівну, складну, відкриту, соціально-політичну систему із гнучким зворотнім зв'язком із оточуючим середовищем. Оточуюче середовище політичної системи, на думку Д. Істона, включає в себе інтрасоціетальну і екстрасоціетальну складові. Інтрасоціетальне середовище складається із екологічної, біологічної, особистісної та соціальної систем. Екстрасоціетальне середовище складають зовнішні політичні системи, зовнішні екологічні та соціальні системи. Політична система реагує на імпульси, що виходять із цього складного зовнішнього середовища. Імпульси бувають імпульси-вимоги та імпульси-підтримки. Сигнали виходу впливають на навколишнє середовище, яке в свою чергу реагує на рішення політичної системи, надсилаючи на її вхід нові імпульси. Таким чином утворюється контур зворотнього зв'язку, який відіграє стабілізуючу роль і допомагає системі зняти напруження.

Д. Істон розглядав політичну систему як певну структуру влади і як безперервний процес, спрямований від входу до виходу і замкнений зворотнім зв'язком. Для забезпечення ефективних дій влада потребує об'єктивної інформації про те, що відбувається в суспільстві. Лише володіючи інформацією, влада здатна забезпечувати необхідний рівень підтримки системи [2, с. 104].

Наступним етапом у дослідженні політичної системи стало запровадження структурно-функціонального методу. Методологія структурно-функціонального аналізу склалася у 1930-50 рр. Французький антрополог Клод Леві-Строс вивчав архаїчні племена у лісах Амазонки, сформулював структурний метод, який полягає в аналізі структур мислення і соціальних відносин, у тому числі з приводу влади. Цей метод знайшов застосування і в інших науках, у тому числі в політичній. Р. Мертон сформулював основні постулати функціоналізму:

1. функціональна єдність суспільства,
2. універсальний функціоналізм,
3. функціональна необхідність.

Виходячи з цих постулатів, всі процеси і явища, що відбуваються у суспільстві, мають сприяти його виживанню, адаптації до навколишнього середовища. Те, що нефункціонально, поступово відмирає. Відповідно головною задачею функціонального аналізу є визначення і дослідження функцій певного явища.

Г. Алмонд застосував структурно-функціональний метод для дослідження політичної системи (свій підхід він назвав «дивелопментальний», такий, що дозволяє бачити систему в її змінах та розвитку). Автор розглядав політичну систему як сукупність функцій всіх структур, що її складають. Алмонд виділив наступні типи структур: законодавча, виконавча, судова гілка влади, чиновництво, політичні партії, групи тиску. Кожен елемент політичної системи виконує певні функції в інтересах всієї системи і сприяє її адаптації і ефективній діяльності. Функції поділялися на три групи: функції входу, системи і виходу.

Разом із С. Вербою Г. Алмонд виділяють функції виходячи із місця певного структурного елемента в системі: політична соціалізація, адаптація, реагування, екстракція, регулювання.

Інформаційно-комунікативна модель політичної системи була створена американським дослідником К. Дойчем. Політичну систему він розглядав як процес управління і координації зусиль суспільства із досягнення поставлених цілей. Цей процес він розклав на чотири послідовно розташованих субпроцеса. Зворотній зв'язок стабілізує цю динамічну конструкцію. Цілями політичної системи за К. Дойчем є забезпечення стабільного розвитку і динамічної рівноваги між інтересами всіх політичних груп. Здатність системи досягати цих цілей визначається наступними чинниками:

інформаційне навантаження на систему; запізнення реакції системи на поставлені задачі та умови функціонування; здатність системи до попередження, тобто вирішення нових проблем, які можуть з'явитися на її шляху.

Аналізуючи функціонування політичної системи у процесі управління суспільством з використанням зазначених чинників, Дойч вивів наступні закономірності:

- 1) при досягненні мети можливість успіху обернено пропорційна інформаційному навантаженню і запізненню реакції системи;
- 2) успішність функціонування системи залежить від реакції на зміни, але за досягнення порогового значення ця закономірність стає оберненою;
- 3) успішна робота системи залежить від здатності керівництва бачити перспективу та вживати необхідних дій у випадку загрози реалізації її цілей.

К. Дойч доводив, що за допомогою інформаційно-комунікативної моделі можна об'єктивно оцінити ефективність реальних політичних систем, які сьогодні є дуже залежними від комунікацій, у тому числі від передачі інформації від керуючих до керованих і навпаки, між блоками політичної системи, між політичною системою і навколишнім середовищем. Комунікаторами є всі учасники політичного процесу. На якість і швидкість комунікації впливає тип політичної системи. За демократичного режиму передача та використання інформації не зустрічають штучних перепон у вигляді таємних служб, цензури, обмежень свободи слова, зібрань, діяльності політичних партій, суспільних організацій і засобів масової інформації. У недемократичних країнах інформованість громадян про рішення політичної системи, про справжні підгрунття цих рішень, є набагато нижчою. Швидкість передачі інформації через постійний контроль комунікацій і цензури інформації тут набагато нижче, але набагато вищою є швидкість поширення чуток, які компенсують нестачу об'єктивної інформації.

Відповідно до культурологічного підходу, запропонованого Г. Алмондом, політична система структурно складається із трьох частин:

- 1) культурні цінності, що формують політичні задачі;

- 2) владні структури;
- 3) поведінка політиків і пересічних членів суспільства.

Відповідно до культурологічного підходу, визначальну роль у виробленні і реалізації у життя рішень, що є головною функцією політичної системи, відіграють культурні цінності.

Таким чином, можна зробити висновок, що основними підходами у дослідженнях політичних систем є наступні: системний, структурно-функціональний, інформаційно-комунікативний, культурологічний.

Спільними недоліками вказаних підходів є їхня зосередженість на стабільності, що робить ці підходи не відповідними для пояснення процесів політичних змін. Зосередженість на вимогах груп інтересів до держави призводить до помилкових уявлень про реальні політичні ситуації, оскільки в реальному житті вимоги держави до суспільства можуть бути значно вагомішими.

Нове методологічне переформатування системного підходу у політиці було визначене переміщенням уваги від чинників «входу», які визначають політику, до того, що знаходиться на «виході», тобто до результатів політики і діяльності уряду. Таким чином, і така актуальна проблема як умови виникнення і стабільності демократії пов'язується не лише з об'єктивними економічними і соціальними передумовами, але і з політичним вибором еліт на користь певних політичних інститутів, процесом прийняття рішень на рівні політиків, раціональністю їхніх дій та інформованістю суспільства.

У 80-90 рр. XX століття активно розвивається новий підхід до дослідження політичних систем – неоінституціоналізм [3, с. 221-224]. Прибічники цього підходу закликали повернутися до вивчення політичних інститутів, повернути пріоритет вивчення держави та висунули наступні аргументи на користь своєї позиції:

- 1) Держава розглядається не як єдина сутність, а як сукупність організацій і установ, кожній з яких притаманні власні інтереси. Тому політичні інститути, у тому числі держава, позиціонуються як повноправні «актори» політики. Виходячи з цього, прийняті політичні рішення пояснюються скоріше ідеями і інтересами інституціональних акторів, які діють у державному секторі, ніж як звичайна реакція та тиск ззовні.
- 2) Інститути чинять вплив на індивідуальну поведінку особи через затвердження рамок індивідуального вибору.
- 3) Інституціональні форми розглядаються як стержнева детермінанта, що визначає результати політики.

Таким чином, прибічники неоінституціонального підходу наголошують, що здатність акторів усвідомлювати свої цілі визначається інституціональним контекстом, в якому вони діють. У результаті такої трактовки політичні інститути набувають нового значення, виступають і як частина реальної політики і як контекст, який визначає індивідуальну дію.

Вплив інститутів на поведінку індивідів як опосередкований чинник впливу інституційних структур на політичну систему неоінституціоналісти розглядають у межах двох підходів – «калькуляційного» і «культурного».

Прибічники «калькуляційного» підходу акцентують увагу на інструментальних аспектах людської поведінки, пов'язаних із підрахунком вигоди і підбором відповідної стратегії поведінки для досягнення максимально корисного результату. У цьому процесі інститути детермінують поведінку акторів, надаючи інформацію про поведінку інших акторів і забезпечуючи механізмами укладання угод.

Прибічники «культурного» підходу наголошують на визначальній ролі світоглядних настанов індивіда у виробленні його поведінки. У процесі вибору стратегії дії звертають увагу на залежність від певної інтерпретації ситуації. Вплив інститутів забезпечується наданням моральних і когнітивних моделей інтерпретацій, що формують ідентичності акторів.

Виділяють три напрями неінституціоналізму: історичний інституціоналізм, інституціоналізм раціонального вибору, соціологічний інституціоналізм. Ці напрями об'єднують протидія біхевіористському підходу і націленість на вивчення інститутів як визначального чинника структурування колективної поведінки і системно-політичних процесів у цілому. Але всі три підходи мають змістовні розходження [4, с. 940-955].

Інституціоналізм раціонального вибору виходить виключно з утилітарної оцінки поведінки. Користуючись категорією інструменталістської стратегії поведінки на основі фіксованих уподобань акторів, пояснюється вплив інститутів оптимізацією досягнення стабільних і передбачуваних рішень через обмеження можливих альтернатив і невизначеності спільної поведінки індивідів.

Соціологічний інституціоналізм акцентує соціальні і нормативні аспекти впливу інституціональної організації на схеми прийняття рішень і вибір лінії поведінки. Для даного підходу характерне широке визначення інститутів, яка поряд і з формальними правилами, діями і нормами, включає також символи, когнітивні моделі і моральні стереотипи. Соціологічні інституціоналісти найбільш повно, на наш погляд, реалізують «культурний» підхід, який пояснює інституціональний вплив на індивідуальну дію через соціалізуючий припис певних норм поведінки з боку інститутів. Однак нормативним виміром інституціонального впливу прибічники цього напрямку не обмежуються. На перший план висувається когнітивний вимір, що розкриває інституціональну обумовленість поведінки індивідів засобом когнітивних моделей і сценаріїв, які формують ідентичність індивіда у певних ситуаціях.

Прибічники історичного інституціоналізму в основу аналізу беруть інституціональний вибір, здійснений в історичному минулому, який визначає майбутні траєкторії розвитку. Значення первинного структурного вибору вони поширюють на всі наступні політичні рішення, доводячи його вплив на політичний процес навіть після кількох структурних змін самого інституту. Для пояснення впливу інституцій на індивідуальну і колективну поведінку історичні неінституціоналісти комбінують два підходи, вивчають формування світоглядних позицій під впливом інституцій.

Кожний із виділених напрямів неінституціоналізму досліджує важливі аспекти політичної системи. Однак відокремленість один від одного суттєво знижує дослідницький ефект. Тому подальший розвиток неінституціоналізму в теорії політичної системи має бути пов'язаний із їхньою інтеграцією.

Список використаних джерел та літератури:

1. Бергаланфи Л. фон. Общая теория систем – обзор проблем и результатов // Системные исследования. Ежегодник. 1969. М., 1969. – 412 с.
2. Истон Д. Категории системного анализа политики // Политология. Хрестоматия / Сост. Б.А. Исаев, А. С. Тургаев, А. Е. Хренов. Спб., 2006. – 392 с.
3. Политическая наука: новые направления / Пер. с англ. М.М. Гурвица, А.Л. Демчука, Т.В. Якушевой; Науч. ред. Е.Б. Шестопал. – М.: Виче, 1999. – 816 с.
4. Hall P.A., Taylor C.R. Political Science and the Three New Institutionalisms // Political Studies. – 1996. – Vol.XLIV. – P. 936-957.